UNIVERSITY OF AMSTERDAM

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Regulációs környezet, nyelvi egyenlőtlenségek és a kisebbségi érdekérvényesítés új lehetőségei Romániában

Marácz, L.

Publication date
2015
Document Version
Final published version
Published in
Pro Minoritate

Link to publication

Citation for published version (APA):
Marácz, L. (2015). Regulációs környezet, nyelvi egyenlőtlenségek és a kisebbségi érdekérvényesítés új lehetőségei Romániában. *Pro Minoritate*, *2015*(3 (75)), 26-53. http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2015/ProMino-1503-03-Maracz.pdf

General rights
It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations
If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: https://uba.uva.nl/en/contact, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

UvA-DARE is a service provided by the library of the University of Amsterdam (https://dare.uva.nl)

Download date:09 Nov 2026

MARÁCZ LÁSZLÓ

REGULÁCIÓS KÖRNYEZET, NYELVI EGYENLŐTLENSÉGEK ÉS A KISEBBSÉGI ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉS ÚJ LEHETŐSÉGEI ROMÁNIÁBAN*

Bevezető

Románia európai uniós csatlakozása és a vele járó intézményi átalakulások új, kedvezőbb feltételeket, lehetőségstruktúrákat teremtettek az erdélyi magyar kisebbség tagjai számára etnopolitikai és gazdasági értelemben egyaránt. A szupranacionális intézményi szabályozás jelenléte nagyobb mozgásteret biztosít az etnospecifikus igények artikulálódásának, beleértve a kisebbségi nyelvek gyakoribb használatát a közintézményekben és a gazdaságban. Tanulmányunkban azt vizsgáljuk meg, hogy ez az új regulációs környezet milyen változásokat okozott az erdélyi magyar kisebbség nyelvi jogainak érvényesítésében és az aszimmetrikus kétnyelvűségből származó esélyhátrányok leküzdésében. Áttekintjük a kisebbségi nyelvvédelemmel kapcsolatos hagyományos és innovatív stratégiákat, különös figyelmet fordítva azokra az új kezdeményezésekre, amelyek 1) az etnolingvisztikai diverzitás aggregát gazdasági előnyei mellett érvelnek; 2) kommodifikálják az etnospecifikus fogyasztói igényeket és ezzel pozitív externáliákat hoznak létre a kereskedelmi kommunikáció és általában a gazdaság nyelvi tájképének a többnyelvűsítésében.

Törvénykezés és szabályozási környezet

Romániában az etnikai-nyelvi kisebbségi jogok szabályozásának két szintjét különíthetjük el: az országos és a szupranacionális szintet. Előbbinek egy meghatározó dokumentuma maga Románia alkotmánya, és először arra térünk ki, hogy az alaptörvény milyen elemeket tartalmaz az etnolingvisztikai kisebbségek – sajátosan pedig a romániai magyarok – egyéni és kollektív jogainak gyakorlására vonatkozóan. A szupranacionális szabályozások gyakran összekapcsolódnak a globalizáció és az európaizáció társadalompolitikai folyamataival, amelyek a terjeszkedő liberális demokráciák kontextusában bővülő lehetőségeket biztosítanak a kisebbségieknek egyéni és kollektív jogaik gyakorlásá-

* A tanulmány az Európai Unió finanszírozásában megvalósuló MIME-Mobility and Inclusion in a Multilingual Europe kutatási projekt részeként jelenik meg.

ra.[1] E szabályozási szintek kölcsönhatását nevezik *többszintű kormányzás*nak *(multi-level governance)*.[2] Bár a folyamat bizonyos részterületeken korábban elkezdődött, Románia az Európai Unióhoz való csatlakozás nyomán lépett a többszintű kormányzás színterére. Azóta többféle, kívülről jövő, a kisebbségi jogok védelmét célzó megállapodás a hazai jogi és szabályozási környezet részévé vált,[3] némelyek viszont kimaradtak. Még gyakoribb az, hogy egy kedvező jogszabály ugyan elfogadásra került, de a gyakorlati alkalmazása – megfelelő erőforrások és politikai akarat híján – még nem valósult meg.

Románia alkotmánya

A román alkotmány kijelenti, hogy Románia „egységes és oszthatatlan nemzetállam" (1.1. szakasz), és az etnikai kisebbségeknek csupán individuális szintű meghatározását adja, „a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek"-ről rendelkezik (6.1. szakasz). Ennélfogva a kisebbségi jogok – a nyelvi jogokat is beleértve – tulajdonképpen egyénhez kapcsolódó jogokként vannak törvénybe foglalva, a magyar nyelvhasználat jogát Romániában tehát az egyénhez kapcsolják. Az alkotmány 13. szakasza kijelenti, hogy Romániában a román az egyetlen hivatalos nyelv. Ennek messzemenő következményei vannak a magyarok és más nemzeti kisebbségek nyelvhasználatára,[4] a multietnikus és többnyelvű közösségek együttélésére. A többségi román nyelv a kisebbségi nyelvekkel szembeni aszimmetrikus kezelése máshol is megjelenik az alkotmányban, megerősítve annak hegemonikus helyzetét.

[1] L.: KYMLICKA, Will: *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights,* Clarendon Press, Oxford, 1996; SMITH, David J: Framing the National Question in Central and Eastern Europe. A Quadratic Nexus?, *Global Review of Ethnopolitics,* 2. (1), 2002, 3–16. p.; HOLTON, Robert J.: *Globalization and the Nation State,* Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2011[2].

[2] LELIEVELDT, Herman – PRINCEN, Sebastian: *The Politics of the European Union,* Cambridge University Press, Cambridge, 2014.

[3] L.: KYMLICKA, Will: The Internationalization of Minority Rights, *ICON International Journal of Constitutional Law,* 6. (1), 2008, 1–32. p.; MARÁCZ László: The Politics of Multilingual Communication. Case Studies and Research Agendas, In: CRAZE, Sarah – LEMPP, Frieder (eds.): *Communicating Conflict. A Multi-disciplinary Perspective,* Inter-Disciplinary Press, Oxford, 2014, 45–61. p.; MARÁCZ László: Transnationalizing Ethnolinguistic Hungarian Minorities in the Carpathian Region. Going beyond Brubaker et al. (2006), *Transylvanian Society,* 2015/3., 25–45. p.; MARÁCZ László: The Politics of Multilingual and Non-Verbal Multicultural Communication. Case Studies and a Research Agenda, In: BACKMAN, John – WÓJCIK, Malgorzata (eds.): *The Way Things Aren't. Deconstructing 'Reality' to Facilitate Communication,* Inter-Disciplinary Press, Oxford, 2015, 125–148. p.

[4] BOURDIEU, Pierre: *Language & Symbolic Power,* Harvard University Press, Stockholm, 1991.

Transznacionális szereplők és struktúrák

A *nemzeti szintű reguláció* azonban egy transznacionális térben zajlik, ez a szabályozások szupranacionális szintje. A kommunizmus bukását és az Európai Unió keletre történő terjeszkedését követően – a nemzetközi intézmények nyomására – a kisebbségi és a nyelvi jogok egyre inkább az európai emberi jogok normáihoz és standardjaihoz igazodnak a kelet-közép-európai államokban is. Az elmúlt évtizedekben az Európai Tanács az őshonos kisebbségek és nyelvek jogaival kapcsolatban robusztus irányelveket fogadott el. Mivel azonban az ET-nek nincs ellenőrző és szankcionáló jogköre, amivel ezeket kikényszeríthetnék, úgy döntöttek, hogy az irányelvek elfogadása az EU-ba történő belépés feltétele legyen.[5]

Az ET által az etnikai és nyelvi kisebbségek védelmében kidolgozott legfontosabb jogi egyezmény a *Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről* (FCPNM) és a *Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája* (ECRML), amelyet 1995. február 1-jén, illetve 1992. november 5-én írtak alá Strasbourgban.[6] A keretegyezmény – az alapvető emberi jogokra és az általános szabadságjogokra hivatkozva – támogatja a nemzeti kisebbségek pozitív diszkriminációját. Elismeri, hogy a kisebbségi jogok csoportokra, közösségekre vonatkoznak és hogy a határokon átnyúló együttműködésekben nemcsak az államok, hanem a regionális és helyi hatóságok is részt vehetnek. A Nyelvi Karta létrehozását is hasonló szándékok vezérelték, abból indultak ki, hogy a nyelv a közös kulturális örökség része, ezért az asszimilációs állami politikával és a modern civilizáció uniformizációjával szemben védelemre szorul.[7] Romániában és a

[5] GÁL Kinga: *The Council of Europe Framework Convention for the Protection of National Minorities and its Impact on Central and Eastern Europe,* European Centre for Minority Issues, Flensburg, 2000; GRABBE, Heather: *The EU's Transformative Power. Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe,* Palgrave MacMillan, Basingstoke, 2006; MARÁCZ László: European Tools of Conflict Management in Central and Eastern European States with Hungarian Minorities, *It Beaken: meidielingen fan de Fryske Akademy,* vol. 73, 2011, 129–146. p.; SCHIMMELFENNIG, Frank – SEDELMEIER, Ulrich (eds.): *The Europeanization of Central and Eastern Europe,* Cornell University Press, Ithaca, 2005; SASSE, Gwendolyn: *EU Conditionality and Minority Rights. Translating the Copenhagen Criterion into Policy,* EUI Working Paper RSCAS, No. 16, 2005; UŐ.: The Politics of EU Conditionality: the Norm of Minority Protection during and beyond EU Accession, *Journal of European Public Policy,* 15. (6), 2008, 842–860. p.

[6] TRIFUNOVSKA, Snezana: Protection of Linguistic Rights within the Council of Europe, In: UŐ.: *Minority Rights in Europe. European Minorities and Languages,* T.M.C. Asser Press, The Hague, 2001, 145–158. p.; SKOVGAARD, Jakob: *Towards a European Norm? The Framing of the Hungarian Minorities in Romania and Slovakia by the Council of Europe, the EU and the OCSE,* EUI Working Papers SPS, No. 7, 2007.

[7] BRUBAKER, Rogers – FEISCHMIDT, Margit – FOX, Jon – GRANCEA, Liana: *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town,* Princeton University Press, Princeton, 2006.

többi kelet-közép-európai államban, ahol jelentős magyar kisebbség él, az *1.* és *2. táblázat*ban foglalt menetrend szerint ratifikálták ezeket az egyezményeket.

1. táblázat
A keretegyezmény elfogadásának menetrendje Közép-Kelet-Európában
(FCPNM, CETS no. 157)

Államok	Aláírás	Ratifikálás	Érvénybe lépés
Románia	1995. 02. 01.	1995. 05. 11.	1998. 02. 01.
Szerbia	2001. 05. 11.	2001. 05. 11.	2001. 09. 01.
Szlovákia	1995. 02. 01.	1995. 09. 14.	1998. 02. 01.
Ausztria	1995. 02. 01.	1998. 03. 31.	1998. 07. 01.
Horvátország	1996. 11. 06.	1997. 10. 11.	1998. 02. 01.
Szlovénia	1995. 02. 01.	1998. 03. 25.	1998. 07. 01.
Ukrajna	1995. 09. 15.	1998. 01. 26.	1998. 05. 01.
Magyarország	1995. 02. 01.	1995. 09. 25.	1998. 02. 01.

2. táblázat
A Nyelvi Karta elfogadásának menetrendje Közép-Kelet-Európában
(ECRML, CETS no. 148)

Államok	Aláírás	Ratifikálás	Érvénybe lépés
Románia	1995. 07. 17.	2008. 01. 29.	2008. 05. 01.
Szerbia	2005. 03. 22.	2006. 02. 15.	2006. 06. 01.
Szlovákia	2001. 02. 20.	2001. 09. 05.	2002. 01. 01.
Ausztria	1992. 11. 05.	2001. 06. 28.	2001. 10. 01.
Horvátország	1997. 11. 05.	1997. 11. 05.	1998. 03. 01.
Szlovénia	1997. 07. 03.	2000. 10. 04.	2001. 01. 01.
Ukrajna	1996. 05. 02.	2009. 09. 19.	2006. 01. 01.
Magyarország	1992. 11. 05.	1995. 04. 26.	1998. 03. 01.

A nemzetközi egyezmények tehát az etnolingvisztikai kisebbségeknek és a kisebbségi nyelveknek egyaránt védelmet biztosítanak, Románia alkotmánya viszont a magyar kisebbség jogait csupán *egyéni,* nem pedig *kollektív* jogokként ismeri el, emellett pedig hegemonikus helyzetbe hozza a román nyelvet mint az ország egyetlen hivatalos nyelvét.

A nemzetközi egyezmények és az alkotmány közötti ellentmondást a magyar nyelvhasználat szabályozására irányuló további országos érvényű jogszabályok is erősítik. Ezek közül az egyik, hogy a magyar anyanyelvűek számára a román nyelv tanulása kötelező az iskolákban, a román gyerekeknek vi-

szont nem kell magyarul tanulniuk. Ez aszimmetrikus kétnyelvűséghez vezet, aminek gazdasági következményeiről később fogunk részletesebben beszélni.

Többnyelvűség a közintézményekben

A korábbiakban már említettük, hogy Románia alkotmányában a kisebbségi és nyelvi jogok csupán egyéni jogokként szerepelnek, a kollektív jogok elfogadása még várat magára. Emiatt a többnyelvű intézményekben is kialakul a nyelvek egyféle hierarchiája, a hivatalos román nyelv itt is megőrzi hegemonikus pozícióját.[8] A kisebbségi nyelv használatának körülményeiről az alkotmány mellett további jogszabályok rendelkeznek. Az alábbiakban ezek működését mutatjuk be két fontos területen, a közigazgatásban és a közoktatásban.

Többnyelvűség a közigazgatásban

Románia alaptörvénye, az alkotmány 120. szakasza lehetővé teszi a magyar nyelv használatát a közigazgatásban és a közszolgáltatásokban. Ezt a rendelkezést tovább bővíti a helyi adminisztrációra vonatkozó 215/2001-es törvény 19. cikkének 2. bekezdéséhez kapcsolódó, 2001. november 27-én elfogadott 1206-os számú kormányrendelet,[9] amely tovább részletezi a nyelvhasználat feltételeit. Eszerint a helyi közigazgatási hatóságokban, az ezeknek alárendelt közintézményekben és a decentralizált közszolgáltatásokban a törvénynek megfelelően biztosítani kell „az anyanyelv használatát a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek és a dekoncentrált közszolgálatok közötti kapcsolatokban, azokban a területi közigazgatási egységekben, ahol számarányuk meghaladja a 20%-ot" (19. cikk 1. bekezdés m. pontja), mindezt az alkotmánynak és azoknak a nemzetközi egyezményeknek megfelelően, amelyeket Románia is elfogadott.

A rendelkezésnek egyik kelet-közép-európai sajátossága a *küszöbszabály*. A helyi közigazgatásra vonatkozó törvény tehát lehetővé teszi a magyar nyelv használatát, ezt azonban a helyi kisebbség számarányának egy küszöbértékéhez köti.[10] Ezzel kapcsolatban azonban egy következetlenségre

[8] NÁDOR Orsolya – SZARKA László (szerk.): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában,* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003; CSERGŐ Zsuzsa: *Talk of the Nation. Language and Conflict in Romania and Slovakia,* Cornell University Press, Ithaca–London, 2007; GAL, Susan: Hungarian as a Minority Language, In: EXTRA, Guus – DURK, Gorter (eds.): *Multilingual Europe. Facts and Policies. Contributions to the Sociology of Language 96,* Mouton de Gruyter, Berlin, 2008, 207–232. p.

[9] HORVÁTH István – VERESS Ilka – VITOS Katalin: Közigazgatási nyelvhasználat Hargita megyében az önkormányzati és a központi kormányzat megyeszintű intézményeiben, *Working Papers in Romanian Minority Studies nr. 27,* Institutul pentru Studiera Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2010, 7–9. p.

[10] BRUBAKER, Rogers: Nationalising States in the Old 'New Europe' – and the New, *Ethnic and Racial Studies,* Vol. 19, No. 2, April 1996, 411–437. p.; FOWLER, Brigid: *Fuzzing*

kell felhívnunk a figyelmet. Az imént utaltunk arra, hogy az alkotmány a kisebbségi jogokat egyéni jogokként értelmezi. Itt tehát a személyi elv érvényesül és nincs utalás sem a kollektív jogokra, sem a területi elvre.[11] Az említett jogszabályokban azonban – éppen a küszöbszabály révén, a személyi elv egyféle *tartály*aként – a területi elv érvényesül. Azt mondhatjuk tehát, hogy a 20%-os küszöb alatt a területi elvre hivatkozva nem érvényesülhetnek a kisebbséghez tartozó személyek nyelvi jogai.

A küszöbérték-elv azonban további anomáliákhoz is vezet amiatt, hogy egyoldalúan csak a kisebbség településen belüli arányát veszi figyelembe. Így az említett nyelvi jogok nem érvényesíthetőek olyan nagyvárosok esetén, ahol több tízezer magyar él, de relatív arányuk 20% alatt van. Ennek a legnyilvánvalóbb példája Kolozsvár, ahol a legutóbbi népszámláláskor közel 50 ezer magyart regisztráltak, de mivel arányuk csupán 16%-ot tesz ki, a közigazgatás kizárólagos nyelve a román marad. A küszöbszabály látható hatást gyakorol a város nyelvi tájképére is. Romániában a kétnyelvű táblák kifüggesztése szintén a 20%-os küszöbhöz kötött (L.: 200/215-ös közigazgatási törvény), ezért a kolozsvári közintézményekben kizárólagosak a román feliratok. Látható tehát, hogy az említett inkonzisztenciák mentén a jogszabályok nem rendezik megnyugtatóan a kisebbségi nyelvhasználat kérdését Erdélyben, és további méltányossági problémák várnak megoldásra. Komoly hiányosságok vannak a törvények gyakorlati alkalmazásával kapcsolatban is, ezekre a jogvédelmi szervezetek bemutatásánál térünk ki részletesebben.

---

citizenship, nationalising political space: a framework for interpreting the Hungarian 'status law' as a new form of kin-state policy in Central and Eastern Europe, Working Paper 40/2, First published in 2002 by the ESCR „One Europe or Several?", Programme, European Institute University of Sussex, Sussex, 2002; TÓTH Judit: Kin Minority, Kin-state and Neighbourhood Policy in the Enlarged Europe, *Central European Political Science Review,* 17, 2004, 14–25. p.; KOVÁCS M. Mária – TÓTH Judit: Kin-state Responsibility and Ethnic Citizenship: the Hungarian Case, In: BAUBOCK, Rainer – PERCHNIG, Bernard – SIEVERS, Wiebke (eds.): *Acquisition and Loss of Nationality, expanded and revised edition,* I., Amsterdam University Press, Amsterdam, 2009, 155–176. p.; BATORY Agnes: Kin-state Identity in the European Context. Citizenship, Nationalism and Constitutionalism in Hungary, *Nations and Nationalism,* 16. (1), 2010, 31–48. p.; CSERGŐ Zsuzsa – GOLDGEIER, James M.: Kin-State Activism in Hungary, Romania, and Russia: the Politics of Ethnic Demography, In: MARBY, Tristan James – MCGARRY, John – MOORE, Margaret – O'LEARY, Brendan (eds.): *Divided Nations and European Integration,* University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2013, 89–126. p.; MARÁCZ: The Politics of Multilingual Communication…

[11] A területi elv részletes tárgyalásához L.: MCRAE, Kenneth D.: The Principle of Territoriality and the Principle of Personality in Multilingual States, *International Journal of the Sociology of Language,* 4/1975, 33–54. p.; DEMBINSKA, Magdalena – MARÁCZ László – TONK Márton: Introduction to the Special Section. Minority Politics and the Territoriality Principle in Europe, *Nationalities Papers,* 42. (3), 2014, 355–375. p.

Többnyelvűség az oktatásban

Az alkotmány 120. cikkelyének rendelkezései nemcsak a közigazgatási, hanem a közoktatási törvényben is megjelennek.[12] Ez lehetővé teszi a nemzeti kisebbségek számára, hogy létrehozzák és közfinanszírozással működtessék saját oktatási intézményeiket. Romániában egyébként a kisebbségi nyelvű közoktatásra vonatkozó jogszabályok meglehetősen megengedőek, és arra az alapelvre épülnek, hogy minden tanulónak, diáknak minden iskolai szinten biztosítani kell az anyanyelvű oktatás jogát. Ebben tehát ismét a személyi elv érvényesül. Az elemi és általános iskolában a törvény szerint előírt minimális osztálylétszám 12 fő, de különleges esetekben – ott, ahol nincs lehetőség a tanulók szállítására – az egyes iskolai szinteken belül összevont osztályokat is létre lehet hozni. Ez a szabályozás meglehetősen laza kereteket teremt és széles mozgásteret biztosít a magyar nyelvű oktatás megszervezéséhez.

Ennek ellenére, a kedvezőtlen demográfiai folyamatokból következően a rendszerváltás óta folyamatosan csökkent a magyar nyelven tanuló elemi és általános iskolások létszáma Erdélyben. A 2000-es években ez a fogyás több mint 20%-os volt, és a trend ebben az évtizedben felgyorsulni látszik.[13] Ez a csökkenés azonban a többségiekkel szemben nem jelent lemaradást – mivel a kedvezőtlen demográfiai folyamatok a románokat is érintik –, 2002-től kezdődően az évtized végéig folyamatosan növekedett a magyarul tanulók aránya az alapfokú képzésben. Ez a tendencia azzal is magyarázható, hogy az erdélyi magyarok egyre nagyobb hányada él magyar tömbvidékeken (Székelyföldön és a Partiumban), ahol a demográfiai reprodukciós mutatóik kedvezőbbek és a magyar iskolarendszer jobban szervezett.[14] Más a helyzet a szórványban, ahol a magyar diákok száma abszolút és relatív értelemben egyaránt csökkent. A magyar oktatás megszervezése itt azért is problematikusabb, mert a magyar etnikumú iskolások alig több mint fele tanul magyarul, olyan feltételek mellett, hogy 2010 óta legalább harmadával csökkent a beiskolázható gyerekek száma.

Az alapképzéssel ellentétben a magyar középiskolákban a 2000-es évek folyamán növekedett a diákok száma. Ezt részben az magyarázza, hogy országszerte általában egyre több diák folytatta tanulmányait az általános iskola után, másrészt pedig a magyarok körében számottevően növekedett azoknak az aránya, akik magyar nyelvű középiskolába iratkoztak. Ezzel együtt

[12] Janssens, Rudi – Mamadouh, Virginie – Marácz László: Multilingual Higher Education in European Regions, *Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies,* 3, 2013, 5–23. p., 16–17. p.

[13] Barna Gergő – Kapitány Balázs: *Közoktatási helyzetkép. A romániai magyar közoktatás 1990 és 2013 között,* Közpolitikai Elemző Központ, Kolozsvár, 2014.

[14] Salat Levente – Papp Z. Attila – Csata Zsombor – Péntek János: Az erdélyi magyar felsőoktatás helyzete és kilátásai, In: Szikszai Mária (szerk.): *Az erdélyi magyar felsőoktatás helyzete és kilátásai,* Ábel Kiadó, Kolozsvár, 2011, 9–126. p., 56–57. p.

a magyar nyelvű oktatás a középiskolába járó diákok csupán kétharmadát tudja bevonzani.

A romániai magyar közoktatás intézményi szerveződésével kapcsolatban általában elmondható, hogy a diákok egyre nagyobb hányada tanul olyan intézményben, ahol kizárólag magyar nyelven zajlik az oktatás. Ezzel párhuzamosan a külvárosi negyedek és a kisebb falvak vegyes tannyelvű iskoláiban sorra szűnnek meg a magyar osztályok. A magyar nyelvű oktatásnak az intézményi koncentrációja/szegregációja azonban gyakran vezet oda, hogy azok a családok, akik nem tudják megengedni maguknak, hogy gyerekük egy távolabbi, kizárólag magyar tannyelvű iskolába járjon, inkább a külvárosi román osztályokba íratják a gyerekeiket. Ezek a tendenciák Erdély nagyobb magyar népességű városaiban (Kolozsvár, Marosvásárhely) a legjellemzőbbek.

Láthattuk, hogy a magyar nyelvű közoktatás visszaszorulását két tényező magyarázza: folyamatosan csökken az iskolás korú népesség száma, és azokon a helyszíneken, ahol kevesebb magyar él, növekszik azok aránya, akik román iskolába járnak. Egy 2004-ben készült elemzés[15] kimutatta, hogy a román nyelvű iskolaválasztást a magyarok településszintű alacsony aránya mellett a vegyes házasság, a szülők román nyelvű képzése, a magyar intézményi tevékenységekből való kimaradása, valamint a szülők magyar baráti, munkatársi hálózatainak leépülése valószínűsíti leginkább.

Ökonómiai nézőpontból az iskolaválasztás motivációs háttere kisebbségi helyzetben nagyon összetett, a szülők és a diákok több tényezőt is mérlegelnek, amikor eldöntik, hogy román vagy magyar iskolába íratják-e gyerekeiket.[16] Ezek közül az egyik legfontosabb, hogy hol jobb az oktatás minősége. A román oktatási rendszer teljesítménymérői és a nemzetközi PISA- és TIMSS-vizsgálatok eredményei egyaránt azt mutatják, hogy a magyar anyanyelvű gyerekek a magyar tannyelvű oktatás kereteiben jobban teljesítenek, mint a román iskolákban.[17] Sőt: egy másik tanulmány szerint a teljesítménykülönbségek tovább növekednek az etnikai reprodukciót képviselő anyanyelvi oktatásban résztvevő, illetve az asszimilációs iskolai útvonalnak tekintett, többségi nyelven tanuló magyar fiatalok között.[18] Bár helyszínenként lehetnek jelentős eltérések az oktatás minőségében, összességében nehéz érvelni azon döntés mellett, hogy a magyar

[15] CSATA Zsombor: A származás hatása a továbbtanulásban az erdélyi magyar fiataloknál, *Új Ifjúsági Szemle,* 2004/4., 61–79. p.

[16] PAPP Z. Attila: Az iskolaválasztás motivációi és kisebbségi perspektívái, *Kisebbségkutatás,* 2012/3., 399–417. p.

[17] CSATA Zsombor: Az erdélyi magyar tanulók iskolai teljesítményének meghatározói a TIMSS-vizsgálatok alapján, *Kisebbségkutatás,* 2014/4., 126–157. p.

[18] PAPP Z. Attila: Kisebbségi magyarok oktatási részvételének értelmezési lehetőségei, *Educatio,* 2012/1., 3–23. p.

gyerekeket a jobb tanulmányi eredmények reményében írassák román iskolába.

A közoktatástól lényegesen eltérő törvényi szabályozás alá esik a magyar nyelvű felsőoktatás, ahol csupán néhány vegyes tannyelvű intézmény kap állami támogatást (Kolozsváron a Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Marosvásárhelyen az Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem és a Színművészeti Egyetem). Néhány fontos tudományterületen (például mérnöki, állatorvosi szakokon) a román állam nem finanszírozza a magyar nyelvű oktatást. Részben ezt a hiányt pótolandó jött létre a magyar kormányzat által támogatott Partiumi Keresztény Egyetem és a Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem, ahol a hiányszakmáknak számító mérnöki képzés mellett több olyan humán és társadalomtudományi szakot is indítottak, ami már az állami magyar nyelvű képzés kereteiben is létezett. Kisebb részben ennek is köszönhető, hogy ez utóbbi területeken túlkínálat jelent meg az erdélyi magyar felsőoktatási piacon, míg a szakok jelentős hányada a megfelelő diáklétszám hiánya miatt a túlélésért küzd.

Az egyre könnyebben teljesíthető belépési feltételek, felvételi kritériumok miatt a 2000-es években rohamosan megnövekedett az egyetemi hallgatók száma Romániában (2008-ra közelítette a 900 ezret, ez a 20–24 éves népesség több mint 40%-át jelentette). Ez a beiskolázási hullám a magyar nyelven tanulókat is érintette, 2009-ben a történelmi csúcsot jelentő 12 ezer magyar nyelvű egyetemi hallgatót tartottak számon. Ezt követően azonban folyamatosan csökkent a magyar egyetemisták száma. Ennek legfőbb oka az, hogy drasztikusan csökkent az egyetemista korú magyar népesség, 2009 és 2013 között mintegy harmadával, korévenként 18 ezerről 12 ezerre. Emellett 2011 óta – amikor megszigorították a vizsgafelügyeletet – a líceumot végzett magyar diákok csupán fele (évi 4 ezer diák) érettségizik le, tehát a másik fele nem felvételizhet egyetemre. Becslések szerint[19] az egyetemre felvételt nyert magyar diákok fele magyar, 40%-a pedig román intézményben tanul tovább, és 10%-ra tehető azoknak az aránya, akik más nyelven vagy külföldön (leginkább Magyarországon) folytatják tanulmányaikat. A magyar nyelvű felsőoktatási túlkínálat megjelenését tehát nagyobb részben ezek a demográfiai és oktatásszervezési tényezők magyarázzák.

Ha a területi diszparitásoktól eltekintünk, kijelenthető tehát, hogy a rendszerváltás óta minden iskolai szinten javultak a magyar nyelvű oktatás feltételei. A 2000-es évek végére a magyar nyelvű oktatási útvonal négyszeresen kiszélesedett, ami azt jelenti, hogy az 1990-es 12%-hoz képest 2008-ban a tanulmányaikat magyar nyelven kezdő korcsoport mintegy fele el is jutott – szülőföldjén – a magyar nyelvű felsőoktatásba.[20]

[19] PAPP Z. Attila – MÁRTON János: Végzős középiskolás diákok továbbtanulása és utánkövető rendszere, In: SZIKSZAI (szerk.): *i.m.*, 149–215. p.

[20] PAPP: Kisebbségi magyarok oktatási részvételének…

Ennek ellenére a rendszerváltás előtti évtizedekben felhalmozott iskolai esélyhátrányát a magyar népességnek nem sikerült korrigálnia. Az erdélyi magyarok általános képzettségi szintje továbbra is elmarad az országos átlagtól: míg a román népesség 14,4%-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel, a magyaroknak csupán 10,2%-a.

3. táblázat

A 10 év fölötti népesség iskolai végzettsége, Románia és a romániai magyarok, 2002 és 2011 (%)

	Románia összesen		**Magyar nemzetiségűek**		**Magyarok iskolai szintenként (%)**	
	2002	**2011**	**2002**	**2011**	**2002**	**2011**
felsőfokú	7,0	14,4	5,0	10,2	4,7	4,4
posztliceális	3,0	3,2	2,9	3,3	6,6	6,5
középiskola	21,4	24,4	21,6	27,0	6,8	6,9
szakiskola	15,3	13,9	17,7	15,9	7,8	7,1
általános (5–8. osztály)	27,6	27,0	31,6	30,5	7,7	7,0
elemi (1–4. osztály)	20,1	14,2	17,6	11,0	5,9	4,8
iskolázatlan	5,6	3,0	3,6	2,1	4,4	4,3
Összesen	*100*	*100*	*100*	*100*	*6,7*	*6,2*

Forrás: Veres Valér: *Népességszerkezet és nemzetiség. Az erdélyi magyarok demográfiai képe a 2002. és 2011. évi népszámlálások tükrében,* Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 2015.

Az elmúlt évek statisztikái azt mutatják, hogy erdélyi magyar diákok érettségi teljesítménye nem jobb a románokénál, ezért a felsőoktatásban való részvételükben nem várható relatív növekedés. Kijelenthetjük tehát, hogy bár az intézményi feltételek megteremtődtek, a továbbtanulás jelenlegi trendjei mellett a közeljövőben nincs esély arra, hogy ezek a különbségek kiegyenlítődjenek.

Többnyelvűség a gazdaságban

Az erdélyi magyarok társadalmi rétegződése és gazdasági helyzete

Az elmúlt száz évben Erdély társadalmi rétegződése etnikai vonatkozásban jelentősen átalakult, a magyarok társadalmi pozíciói megváltoztak.[21] A sza-

[21] Boia, Lucian: *Cum s-a românizat România?,* Editura Humanitas, Bucureşti, 2013; Kiss Tamás: Etnikai rétegződési rendszer Erdélyben és Romániában. A magyarok társadalmi pozíciói, *Regio,* 2014/2., 187–245. p.

bályozás jelenlegi jogi és intézményi környezete mellett ezeknek a történelmi előzményeknek az ismerete is szükséges ahhoz, hogy megértsük a nyelvhasználat átalakulását a régióban.

A két világháború közötti időszakban a román kormányzat szándékolt nemzetiesítő politikájának több állomása is volt. Rögtön az első világháború után a határok átrendezése miatt magyar vezető hivatalnokok és értelmiségiek tömege vándorolt Magyarországra. Az 1921-es földreform hátrányosan érintette a magyar kisebbséget, jelentősen visszaszorult a magyar nyelvű oktatás, a két világháború között a kisebbségiek jelentősen alulreprezentáltakká váltak az állam által kontrollált intézményekben (a közigazgatásban, az oktatásban, a hadseregben).

A második világháborút követően, a szocialista államosítás során pedig a korábban még kisebbségi dominanciájú magángazdaságot szüntették meg, másrészről pedig irányítottan megváltoztatták a korábban kisebbségi (magyar és szász) többségű erdélyi nagyvárosok etnikai szerkezetét. A folyamatok hatásaként egyre erősödött a magyarok asszimilálódása és külföldre vándorlása, különösen a képzettebb városlakók körében.

Ezekben az évtizedekben a magyar népesség tehát fokozatosan vesztette el a magasabb végzettséget igénylő, magasabb reputációval és javadalmazással járó, urbánus társadalmi-gazdasági pozícióit.

Ezen a helyzeten az 1989-es rendszerváltás után bekövetkezett demokratikus átalakulás, a szándékolt és formálisan intézményesített etnikai-nyelvi diszkrimináció fokozatos megszüntetése sem változtatott számottevően. A demográfiai és intézményi útfüggőség, valamint a kilencvenes évek újabb kivándorlási hulláma miatt tovább csökkent az erdélyi magyarok száma és relatív aránya. Míg az 1977-es népszámláláskor összesen 1,74 millió magyar nemzetiségű személyt vettek nyilvántartásba és arányuk a romániai népességen belül 7,9% volt, 2012-re a számuk 1,22 millióra, arányuk pedig 6,5%-ra csökkent. A foglalkoztatottsági statisztikák azt mutatják *(4. táblázat),* hogy a magyar népességnek a rendszerváltást követően sem javultak a társadalmi pozíciói: a magasabb státuszú és javadalmazású állásokban 20 év után is alulreprezentáltak a népességbeli arányukhoz képest, a gazdasági elitnek tekinthető vezetők és törvényhozók körében pedig folyamatosan csökken a relatív arányuk. Az elmúlt tíz év kedvezőtlen fejleménye az is, hogy az országos átlaghoz képest a magyarok körében jelentősen nőtt a rosszabb megélhetést biztosító mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya.[22]

[22] VERES: *i.m.*

4. táblázat

A romániai és a magyar foglalkoztatott népesség eloszlása foglalkozási főcsoportok szerint (1992–2011)

	Románia összesen			**Romániai magyar népesség**			**Magyarok aránya országos szinten**		
	1992	**2002**	**2011**	**1992**	**2002**	**2011**	**1992**	**2002**	**2011**
vezetők és törvényhozók	1,7	4,1	2,6	1,4	3,6	2,0	5,6	5,4	4,5
szakértők és értelmiségiek	6,2	8,6	15,2	4,7	6,3	12,7	5,0	4,5	4,8
technikusok és mesterek	10,8	10,2	8,1	10,3	10,2	7,4	6,3	6,2	5,2
közigazgatási hivatalnokok	5,0	4,9	4,1	4,9	4,8	4,1	6,6	6,1	5,8
szolgáltatásokban és kereskedelemben dolgozók	5,4	9,0	13,5	6,1	10,3	14,6	7,6	7,1	6,2
mezőgazdaságban és erdészetben dolgozók	19,5	23,4	23,8	11,8	13,9	19,2	4,0	3,7	4,6
szakmunkások	28,6	21,4	14,2	37,5	28,7	21,3	8,7	8,4	8,6
gépkezelők, szerelők	16,1	10,3	8,1	15,7	12,9	9,8	6,5	7,8	7,0
szakképzetlen munkások	6,7	7,8	10,3	7,7	8,9	8,9	7,7	7,1	4,9
fegyveres szervek alkalmazottai	0,9	0,3	-	0,7	0,6	-	5,1	7,3	-
Összesen	*100*	*100*	*100*	*100*	*100*	*100*			

Forrás: PAPP Z. Attila: Átmenetben: a romániai magyarok társadalmi pozícióinak alakulása 1992–2002 között, *Regio,* 2008/4., 155–230. p., 168. p.; VERES: *i.m.,* 122. p.

A rétegződés etnikai különbségei jól tükröződnek a jövedelmi viszonyokban is. Egy 2011-ben készített összehasonlító vizsgálat kimutatta, hogy az erdélyi magyarok 14%-kal kevesebbet keresnek az erdélyi románokhoz képest *(5. táblázat),* és magasabb azoknak az aránya is, akik a jövedelmi szegénységi küszöb alatt élnek. A jövedelmi egyenlőtlenséget tükröző GINI-index tehát nem azért alacsonyabb a magyarok körében, mert kevesebb a szegény, hanem mert jóval alacsonyabb a magas jövedelműek aránya.

5. táblázat
Jövedelmi viszonyok és egyenlőtlenségek a romániai magyarok körében az országos és az erdélyi román népességhez viszonyítva (2011)

	Erdélyi magyarok	**Erdélyi románok**	**Románia (átlag)**
Egy főre eső ekvivalens átlagjövedelem (RON)	718,3	834,1	777,2
Egy főre eső ekvivalens jövedelem az országos átlaghoz viszonyítva (%)	92,4	107,6	100
Jövedelmi szegények aránya (%)	16,9	15,9	23,8
GINI index	29,1	34,1	27,3

Forrás: Kiss: *i.m.*

A nemzetközi Labor Force Survey-vizsgálat adatait felhasználva nyomon követhetjük a jövedelmi viszonyok etnikai eltéréseit és annak időbeni alakulását is *(6. táblázat)*. A foglalkoztatottak közül kizárólag az alkalmazottakra szorítkozó kereseti statisztikák azt mutatják, hogy 2012-ben a magyarok csupán 9%-a tartozott azok közé, akik az erdélyi népesség legtöbbet kereső ötödét képezték, miközben a legalacsonyabb fizetéssel rendelkező egyötödhöz a magyarok csaknem 32%-a tartozott. Az is látszik, hogy 2008–2012-es időszakban jelentősen nőtt a magyarok aránya az alsó kvintilisben, miközben egyre kevesebben keresnek annyit, mint az alkalmazottak felső ötöde. Ez a romániai magyarok jövedelmi viszonyainak egyértelmű és meglepően gyors relatív romlását jelzi.

6. táblázat
Az országos adatokon létrehozott jövedelmi kvintilisekbe tartozó magyar alkalmazottak aránya (LFS 2008–2012)

	2008	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**
alsó kvintilis	27,4	27,5	28,0	30,3	31,9
alsó-közép	25,0	25,1	26,6	23,0	24,1
középső	21,9	21,7	17,8	20,4	20,0
felső-közép	15,0	15,6	16,1	16,7	14,8
felső	10,8	10,1	11,6	9,7	9,0

Forrás: saját számítások az LFS 2008-2012-es hullámainak adatai alapján.

Az erdélyi magyarok keresetének hosszabb távú relatív változása összefüggésben van a népesség térszerkezeti átrendeződésével is. Főként az irányított

belső migrációnak (a gazdagabb városok etnikai szerkezetének megváltoztatása) és az azt követő demográfiai tendenciáknak (kivándorlás, asszimiláció) köszönhetően ugyanis az erdélyi magyarok egyre nagyobb része él etnikailag homogénebb, ám gazdaságilag fejletlenebb rurális régiókban. Mindeközben a gazdagabb és urbánusabb vidékeken a magyarok száma és relatív aránya egyaránt csökken.[23]

Az aszimmetrikus kétnyelvűség gazdasági következményei

A korábban említett nyelvpolitikák, illetve a lezajlott szociodemográfiai és gazdasági átalakulások együttes eredményeként az idők során megváltozott az Erdélyben használt nyelvek státusza is. A két világháború között, valamint a szocializmusban foganatosított, a magyar nyelv hivatalos és nyilvános használatát jogilag is korlátozó intézkedések miatt az évtizedek során a magyar nyelv megszűnt az eltérő nemzetiségűek közötti kommunikáció közös nyelve lenni, *lingua franca*ként már csak nagyon szórványosan és csak a nagyon szűk privát szférában bukkan fel. A román nyelvi hegemónia megteremtése a nyilvános szférában a hatalom gyakorlásának szimbolikus eszközévé vált, erősen aszimmetrikus helyzetbe hozva a többségi, illetve kisebbségi nyelveket.

Amint azt már bemutattuk, a rendszerváltás után Romániában több, a kisebbségi nyelvek védelmében született jogszabály lépett érvénybe, és számos konkrét eredmény is megvalósult az oktatás és az adminisztráció többnyelvűsítésében. Ennek ellenére a hétköznapi interakciókban a magyar nyelv *jelölt* státusza megmaradt, az etnikailag vegyes területeken a román nyelv használata *alapértelmezett* maradt.[24] A kisebbségiekkel szemben a román nyelv ismerete és használata továbbra is kizárólagos elvárás.[25] Annak ellenére, hogy a román nyelv primátusát és szimbolikus dominanciáját az erdélyi magyarok többsége legitimnek tartja,[26] az aszimmetrikus kétnyelvűségnek ez az állapota esélyhátrányt eredményezhet a kisebbségi anyanyelvűek körében. Ezek a hátrányok abból fakadnak, hogy a közös nyelv megtanulásának jelentős alternatív költségei vannak, a magyaroknak a formális kommunikáció többletkiadásokkal jár (fordítási költségek stb.), a román nyelvű verbális interakciók során pedig legitimációs és retorikai hátrányban vannak.[27]

[23] KISS: *i.m.*

[24] BRUBAKER–FEISCHMIDT–FOX–GRANCEA: *i.m.*

[25] KISS: *i.m.*

[26] HORVÁTH István: A romániai magyarok kétnyelvűsége: nyelvismeret, nyelvhasználat, nyelvi dominancia. Regionális összehasonlító elemzések, *Erdélyi Társadalom,* 2005/1., 171–198. p.

[27] GRIN, François: On the costs of cultural diversity, In: VAN PARIJS, Philippe (ed.): *Cultural Diversity vs. Ethnic Solidarity,* DeBoeck & Larcier, Bruxelles, 2004, 189–202. p.; CSATA Zsombor: Ethnicity and Economy. A Research Agenda for Transylvania, *Transylvanian Society,* 2015/3., 9–24. p.

7. táblázat
Lineáris regressziós modell a jövedelem becslésére – erdélyi magyarok
(standardizált regressziós együtthatók, N=1651)

	Erdély	Székelyföld	Székelyföldön kívüli erdélyi régiók
férfi	0,199***	0,115**	0,268***
középiskolai végzettség (elemi és alapszintű végzettséghez viszonyítva)	0,105**	0,084*	0,119**
felsőfokú végzettség (elemi és alapszintű végzettséghez viszonyítva)	0,300***	0,244***	0,333***
városi lakhely	0,102**	0,093*	0,107**
székelyföldi lakhely	-0,076**	-	-
jó román nyelvtudás	0,085**	0,067*	0,108**
Determinációs együttható (R2)	0,169	0,091	0,215

Jelmagyarázat: * 0.05>p>0.01. ** 0.01>p>0.001. *** p<0.001. Csak a szignifikáns hatásokat közöltük.
Forrás: saját számítások az *Életünk Fordulópontjai 2.* vizsgálat (2009) adataiból.

Mivel Romániában ezzel kapcsolatban nagyon kevés kutatást végeztek, ezeket az esélyhátrányokat igen nehéz az említett dimenziók mentén kvantifikálni. Lehetőség van viszont arra, hogy a magyarok körében az eltérő román nyelvtudás és a jövedelmi helyzet összefüggését alaposabban megvizsgáljuk. Ehhez a 2009-ben készült *Életünk Fordulópontjai 2.* kutatás adatait használjuk fel.[28] Az egyszerű leíró elemzésből kiderül, hogy azok a romániai magyarok, akik jól beszélnek románul, 34%-kal többet keresnek azokhoz képest, akik nem beszélik jól vagy egyáltalán nem beszélik a többség nyelvét. A különbség jelentős részét azonban nem az eltérő nyelvtudás magyarázza, hanem azok a tényezők, amelyek ezzel összefüggenek: a válaszadók neme, iskolai végzettsége és lakhelye (városi vagy falusi, székelyföldi-e vagy sem). A tisztánlátás végett ezeket a tényezőket egy közös lineáris regressziós modellbe vontuk be *(7. táblázat)*. Ennek eredménye azt mutatja, hogy a román nyelvtudás hiánya akkor is kedvezőtlenül befolyásolja a jövedelmet, ha az említett tényezőket kontroll alatt tartjuk. Ráadásul ez a hatás a magasan képzettek körében nem érvényesül, jövedelemkülönbséget eredményez viszont

[28] Az Életünk Fordulópontjai 2. kérdőíves vizsgálatra 2008–2009-ben került sor a KSH Népességtudományi Kutatóintézet (Budapest), a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (Kolozsvár) és a Max Weber Társadalomkutató Központ (Kolozsvár) irányításával. A 4017 fős minta nemek, korcsoportok és területi megoszlás szerint reprezentatív az erdélyi magyar népességre. A maximális mérési hiba 95%-os valószínűség mellett 1,5%.

azok körében, akik legfeljebb érettségivel rendelkeznek. A román nyelvtudás hiánya tehát a képzetlenebbek körében okoz a leginkább jövedelemhátrányt, tovább rontva a leszakadók helyzetét.

Törekvések a nyelvi egyenlőségért

A fentiekben láthattuk, hogy az aszimmetrikus kétnyelvűség, a román nyelv hegemóniája Erdélyben esélyhátrányokat teremt az élet számos területén. A rendszerváltást követően az erdélyi magyar kisebbség politikai és civil képviselete többféle stratégiát alkalmazott ezeknek az esélyhátrányok megszüntetésére és a kisebbségi nyelvi jogok érvényesítésére. Ezeket két csoportba soroltuk aszerint, hogy cselekvéseik a jogalkotásra és a jogsérelmek kiküszöbölésére irányultak, vagy arra törekedtek, hogy a szabályozás keretein belül a lehetőségeket – innovatív eszközök bevonásával – a lehető legnagyobb mértékben kihasználják. Az egyes intézmények gyakorlatában ezek a stratégiák gyakran keveredtek, szétválasztásuknak kizárólag analitikus funkciója van.

A romániai magyar parlamenti és kormányzati képviselet (a Romániai Magyar Demokrata Szövetség), az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács és Néppárt, a Magyar Polgári Párt, a magát a székely közösség árnyékintézményeként definiáló Székely Nemzeti Tanács, valamint más civil nyelvi jogvédő intézmények (például a Civil Elkötelezettség Mozgalom – CEMO) számtalan alkalommal felléptek a román nyelvi hegemónia fenntartását és erősítését célzó politikai intézkedések ellen.

Románia EU-s csatlakozását követően azonban a nyelvi jogérvényesítés ezen hagyományos, *régi* formái mellett új lehetőségek jelentek meg. Egyrészt lehetővé vált a Románia által is elfogadott transznacionális egyezmények hatékonyabb kikényszerítése a nemzetközi jogra való hivatkozással és a nemzetközi fórumok bevonásával. Másrészt pedig az EU-tagsággal járó piaci dereguláció új lehetőségeket nyitott a többnyelvűség gazdaságban történő alulról jövő, *spontán* bővülésében.

Ezek az *új* stratégiák egyrészt azzal érvelnek, hogy a többnyelvűség nemcsak a kisebbség számára előnyös, hanem az egész társadalom aggregát jóléte szempontjából is, megfelelő intézményi környezetben a diverzitásnak mindenki számára kézzelfogható (gazdasági) haszna van. Másrészt pedig arra ösztönzik a gazdasági szereplőket, hogy a piac adta lehetőségeket kihasználva *tőkésítsék* a kisebbségiek etnikai szolidaritását azzal, hogy a termékeik és szolgáltatásaik értékesítésében az anyanyelvükön kommunikáljanak a fogyasztókkal, és ezáltal többletbevételre tegyenek szert. Ezek a stratégiák azért ígéretesek, mert a fogyasztói igények mentén, mintegy *látens hatás*ként, *pozitív externália*ként *a hátsó kapun* viszik be a kétnyelvűséget a gazdaságba.

Először áttekintjük a hagyományos stratégiákat, majd példákat hozunk működő új modellekre is.

Hagyományos stratégiák

A *hagyományos* stratégiákat is két csoportba sorolhatjuk aszerint, hogy tevékenységeik során a személyi vagy a területi elvet kívánják-e érvényesíteni. A nyelvi jogokért kifejtett civil aktivizmus törekedhet a meglévő jogi megállapodások minél kiterjedtebb gyakorlati megvalósítására. Ebben az esetben a személyi elvre történik hivatkozás. A másik stratégia a területi elvre épít. Itt elsősorban az erdélyi magyarok kulturális autonómiájával és a magyar többségű Székelyföld területi autonómiájával kapcsolatos törekvéseket kell megemlíteni, melyek szintén működő európai gyakorlatokra hivatkoznak.[29] Ebben a keretben a Székelyföldön a magyar nyelv egyfajta területi alapú védelmet élvezhetne. Jean Laponce úgy véli, hogy megfelelő nyelvvédelem területi elven jöhet létre, ezért a személyi elvhez képest előnyben kell részesíteni.[30] Meg kell jegyezni azt is, hogy Székelyföld területi autonómiája nem előzmény nélküli, a sztálini időkben, majd azt követően (1968-ig) több változata is érvényben volt (Magyar Autonóm Tartomány, majd Maros-Magyar Autonóm Tartomány néven).[31] Először vizsgáljuk meg alaposabban ezt a modellt.

Területi autonómia

A területi autonómia megvalósítására irányuló törekvések a történelmi Székelyföld területére vonatkoznak.[32] A rendszerváltás után több autonómia-

[29] HALPERIN, Morton H. – SCHEFFER, David J. – SMALL, Patricia L.: *Self-Determination in the new World Order,* Carnegie Endowment for International Peace, Washington, 1992, 142–143. p.; LAPIDOTH, Ruth: *Autonomy. Flexible Solutions to Ethnic Conflicts,* United States Institute of Peace, Washington, 1996, 69. p.; JENNE, Erin K.: *Ethnic Bargaining: the Paradox of Minority Empowerment,* Cornell University Press, Ithaca, 2007, 91–124. p.; KOVÁCS M. Mária: Standards of Self-determination and Standards of Minority-rights in the Post-communist Era: a historical Perspective, *Nations and Nationalism,* 9. (3), 2003, 433–450. p.

[30] LAPONCE, Jean A.: *Languages and their Territories,* Toronto University Press, Toronto, 1987.

[31] L.: BOTTONI, Stefano – NOVÁK Csaba Zoltán: Romania, In: BÁRDI Nándor – FEDINEC Csilla – SZARKA László: *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century,* East European Monographs, Columbia University Press, New York, 2011, 397–403. p.

[32] Ezzel kapcsolatban L. BOGNÁR Zoltán (szerk.): *Romániai autonómia-elképzelések 1989 után,* Adatbank – Erdélyi Magyar Elektronikus Könyvtár, <http://adatbank.transindex.ro/belso.php?alk=48&k=5> (letöltve: 2015. 11. 30.); KÁNTOR Zoltán – MAJTÉNY Balázs: Autonómia-modellek Erdélyben. Jövőkép és stratégia, *Magyar Kisebbség,* 2004/1–2.,

tervezet látott napvilágot, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség és a Székely Nemzeti Tanács egyaránt kidolgozta a maga változatát.[33] Részletes bemutatásukra nem térünk ki, néhány fontos elemet viszont kiemelünk.

Az elfogadott autonómiastatútumok a dél-tirolihoz hasonló önrendelkezési státuszt kérnek a székelyföldieknek. Ugyanakkor hangsúlyozzák, hogy az autonómia maximálisan tiszteletben tartja a román állam szuverenitását és területi integritását, s csupán egy belső önrendelkezési formát szeretne megvalósítani. Kidolgozói azzal érvelnek, hogy egy regionális területi alegység létrehozása teljesen megfelel a többszintű kormányzás európai gyakorlatának. Az autonómiatervezetek ugyanakkor tiszteletben tartanák a Székelyföldön élő románok nyelvi jogait, és hivatalosan kétnyelvűvé tennék a régiót.

Az elmúlt évtizedben Székelyföldön számos demonstrációt szerveztek, több helyen népszavazást tartottak az autonómiáról és a Székelyföld területi határainak újrarajzolásáról. Az egymást követő román parlamenti viták azonban sorban félretették az autonómiastatútumot, arra hivatkozva, hogy alkotmányellenes, ennélfogva illegális kezdeményezésről van szó. A sorozatos elutasítások ellenére a kérdést a magyar politikai pártok és a média folyamatosan napirenden tartja, a civilek rendszeres figyelemfelkeltő akciókat szerveznek, váltakozó sikerrel. Emellett a Székelyfölddel kapcsolatos kollektív reprezentációk, a régió szimbolikus megjelenítése egyre markánsabb, nemcsak a történelmi jelképek (a székely zászló, himnusz, székely irodalom stb.) intenzív használata, hanem az önkormányzatok és civilek által kezdeményezett különféle társadalmi projektek és a regiótudatos gazdasági etnocentrizmusra építő vállalkozói kezdeményezések révén is.

A székelyföldi autonómiatörekvésekkel kapcsolatban azonban óvatos és kritikus hangok egyaránt jelen vannak az erdélyi magyar közéletben. Ezek azért jogosak, mert a kezdeményezés jelentős érzelmi támogatottsággal ugyan, de egyelőre inkább normatív alapokon építkezik, és gyakran válik opportunista, demagóg politikai előnyszerzés eszközévé. A terv technikai részletei egyelőre kidolgozatlanok, a konvencionális gazdasági mutatók alapján a székelyföldi megyék az országos átlaghoz képest rosszul teljesítenek, ezért komoly aggályok merülnek fel az önálló régió gazdasági fenntarthatóságával kapcsolatban. A másik fontos probléma azzal kapcsolatos, hogy a székelyföldi autonómia esetleges megvalósulása negatívan érintheti a régión kívül élő

3–29. p. Ezek reprezentatív áttekintését adják az 1989 és 2005 között az autonómia kapcsán Erdélyben és Magyarországon megjelent közéleti vitáknak.

[33] A Romániai Magyar Demokrata Szövetség Székelyföld Autonómia Statútuma itt érhető el: <http://rmdsz.ro/uploads/fileok/dok/A_romaniai_Szekelyfold_autonomia_statutuma.pdf> (letöltve> 2015. 10. 28.), a Székely Nemzeti Tanácsé pedig itt: <http://sznt.sic.hu/hu-sic/index.php?option=com_content&view=article&id=15%3Aszekelyfoeld-autonomia-statutuma&catid=10%3Astatutum&Itemid=14&lang=fa> (letöltve: 2015. 10. 28.).

erdélyi magyarok helyzetét, megoszthatja, *kettéválaszthatja* az erdélyi magyar politikai érdekközösséget. Az erdélyi magyarok fele Székelyföldön kívül él, nagyobb részük olyan településeken, ahol a magyarok kisebbségben vannak. Nem tisztázott és meglehetősen kétséges, hogy az autonóm székelyföldi kormányzatnak kellene-e képviselnie a régión kívüli magyarokat, és hogy ez miképpen lenne lehetséges.

A területiség elve – bár a hidegháború utáni időszak nemzetközi politikájának napirendjén volt – ma már nem egy általánosan elfogadott elképzelés a kelet-közép-európai nemzeti és etnikai kisebbségek problémáinak megoldásában.[34] Úgy tűnik, hogy a nemzetközi fórumok a területiség elvét kevésbé támogatják a különféle önrendelkezési formák kialakításának gyakorlatában, ehelyett személyi elvre épülő megoldásokat szorgalmaznak.[35] Ennek ellenére a területi elv alkalmazásának lehetősége biztosan a romániai magyar érdekképviselet napirendjén marad a jövőben is, bár – mint ahogy a CEMO bemutatásra kerülő példája is szemlélteti – a személyi elv érvényesítése mentén szervezett nyelvvédelmi akciók egyelőre sikeresebbnek bizonyultak.

Civil aktivizmus a nyelvi jogokért

Az erdélyi magyarok nyelvi jogainak az érvényesítése számos civil jogvédő szervezet célkitűzései között szerepel. Ezeknek egy része a meglévő jogszabályi keretek között kívánja felhívni a lakosság figyelmét a valós kétnyelvűség szükségességére Erdélyben.[36] Ezek közé a kezdeményezések közé tartozik a CEMO is, amely akcióival a magyar nyelvhasználat szélesebb körű használatát és a többnyelvűség bevezetését kívánja elősegíteni. A CEMO háromnyelvű internetes oldalának a kezdőlapján megjelenő Mahatma Gandhi-idézet is arra utal, hogy a békés aktivizmus eszközeivel, törvényes keretek között kívánja megvalósítani a céljait. A nemzetközi civil szervezetek hálózatában edződött munkatársaik korszerű európai módszereket és gyakorlatokat tanítanak és alkalmaznak a többnyelvűséggel kapcsolatos jogvédelemben. Fennállásuk óta számos olyan kampányt szerveztek, amire korábban nem volt példa Erdélyben.

[34] DEMBINSKA–MARÁCZ–TONK: *i.m.*

[35] KYMLICKA, Will – OPALSKI, Magda (eds.): *Can Liberal Pluralism Be Exported? Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe,* Oxford University Press, Oxford, 2001; PÉNTEK János – BENŐ Attila: *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban,* Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, Kolozsvár, 2003; DEETS, Stephen – STROSCHEIN, Sherrill: Dilemmas of autonomy and liberal pluralism: examples involving Hungarians in Central Europe, *Nations and Nationalism,* 11, (2), 2005, 285–305. p.; CSERGŐ Zsuzsa – DEEGAN-KRAUSE, Kevin: Liberalism and cultural claims in Central and Eastern Europe: toward a pluralist balance, *Nations and Nationalism,* Vol. 17, January 2011, 85–107. p.

[36] KOVÁCS: *i.m.*; KOVÁCS–TÓTH: *i.m.*

A CEMO bázishelye Marosvásárhely, ahol a 133 ezres lakosság közel fele (57 ezer fő) magyar nemzetiségű, tehát arányuk messze meghaladja a közigazgatási törvény által előírt 20%-os küszöböt, ami lehetővé teszi a magyar nyelv hivatalos használatát a közintézményekben. A CEMO erre hivatkozva rendszeresen tiltakozik a román nyelvi tájkép exkluzivitásának megőrzésére irányuló politikai törekvések ellen. A hivatkozott törvény betartatását folyamatosan számon kéri a hatóságoktól, és fontos szerepe volt abban, hogy a marosvásárhelyi közintézményeken (önkormányzati hivatalok, rendőrség, kultúrpalota, kereskedelmi kamara stb.) megjelentek a kétnyelvű feliratok. Hatékonyan kampányoltak azért is, hogy a törvény értelmében Marosvásárhelyen a hivatalos ügyintézést magyarul is lehessen bonyolítani. A CEMO tevékenysége azonban messze túlmutat a városon, sőt Románián is, tiltakozásaikkal gyakran egyenesen a transznacionális szervezeteket (például az Európai Tanácsot) szólítják meg.

Korábban utaltunk arra, hogy a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját Románia is ratifikálta, és ennek pozitív hatása volt a magyar nyelvhasználatra. Elfogadása országon belül elismerést, országon kívülről pedig védelmet jelent.[37] A karta előírja a regionális és kisebbségi nyelvek használatát olyan fontos területeken, mint az oktatás, a közhivatalok, a jogérvényesítés, a média, kulturális tevékenységek stb. A CEMO a karta monitoringtevékenységében is részt vett: 2011 januárjában árnyékjelentést készítettek a Nyelvi Karta alkalmazásáról szóló előzetes jelentésről, ahol felhívták a figyelmet a Romániában tapasztalható ezzel kapcsolatos mulasztásokra és hiányosságokra. A CEMO akciója sikeres volt, hatására a Szakértői Bizottság a 2011. novemberi értékelő jelentésében a 20%-os küszöb ellen foglalt állást. Ez a jelentés megállapítja, hogy a rendelkezés jelenlegi formája nincs összhangban a karta közigazgatási hatóságok és a közintézmények működésére vonatkozó 10. cikkelyével, emiatt a küszöbhatár megszüntetését javasolja.[38]

[37] MARÁCZ László: Language Policies in Central and East European States with Hungarian Minorities. Implications for Linguistic Rights Protection of National Minorities in the EU, In: HORVÁTH István – TONK Márton (eds.): *Minority Politics within the Europe of Regions,* Scientia Publishing House, Cluj-Napoca, 2011, 155–184. p.

[38] A Szakértői Bizottság 2011. november 30.-i jelentése elérhető itt: <http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/EvaluationReports/RomaniaECRML1_en.pdf> (letöltve: 2014. 02. 13.). A Miniszteri Bizottság javaslata 2012. június 13.-án került elfogadásra: <http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/EvaluationReports/RomaniaCMRec1_%20en.pdf> (letöltve 2014. 02. 13.).

Új modellek a nemzetközi (piaci) dereguláció mentén

Románia EU-csatlakozása és a vele járó intézményi átalakulások új, kedvezőbb feltételeket, lehetőségstruktúrákat teremtettek az erdélyi magyar kisebbség tagjai számára nemcsak etnopolitikai, hanem gazdasági értelemben is. A szupranacionális intézményi szabályozás jelenléte nagyobb mozgásteret biztosít az etnospecifikus igények artikulálódásának, beleértve a kisebbségi nyelvek gyakoribb használatát a gazdaságban: marketingkommunikációban, fogyasztói ügyfélszolgálatban, a kereskedelem nyelvi tájképének alakításában stb.

A kisebbségi nyelvhasználat gazdaságon keresztül történő promoválásának két egymástól jól elkülöníthető narratívája van. Az első szerint a multikulturalizmus és etnolingvisztikai diverzitás komparatív előnyt jelenthet a gazdaságban; szakszerű menedzsmentje, kihasználása és értékesítése hozzájárulhat az egész társadalom aggregált jólétének a javulásához. A másik szemléletmód arra a meggyőződésre épít, hogy a kisebbségi lét kollektív megélésének nemcsak hátrányai, hanem gazdasági tőkévé konvertálható előnyei is vannak. A két szemléletmód eltérő elméleti perspektívából közelíthető meg, ezért először azok bemutatásával kezdjük. Ezt követően rátérünk azokra a gazdasági és civil kezdeményezésekre, amelyek ezekkel az eszközökkel élnek.

Multikulturalizmus és aggregát jólét

A diverzitás és a gazdasági fejlődés viszonyának társadalomtudományi vizsgálata az utóbbi évtizedekben lendületes fejlődésnek indult. A kutatók körében többnyire konszenzus van abban, hogy a fejlettebb demokráciák képesek az etnikai és nyelvi sokszínűség produktív *kezelés*ére és negatív hatásainak a csökkentésére.[39] Ahogy Scott Page fogalmaz: „a fejlett gazdaságokban az etnikai diverzitásnak jótékony hatásai vannak. Szegényebb országokban viszont problémákat okoz."[40] A fejlettebb országokban ezt a pozitív összefüggést alacsonyabb vizsgálati szinteken is igazolták: nagyobb városokban,[41]

[39] COLLIER, Paul – GUNNING, Jan Willem: *Explaining Africa's Economic Performance,* University of Oxford, Centre for the Study of African Economies, Working Paper WPS/1997-2.2.

[40] PAGE, Scott E.: *The Difference. How the Power of Diversity Creates Better Groups, Firms, Schools and Societies,* Princeton University Press, Princeton, 2007, 14. p.

[41] OTTAVIANO, Gianmarco – PERI, Giovanni: The economic value of cultural diversity: evidence from US cities, *Journal of Economic Geography,* 6/2006, 9–44. p.; PUTNAM, Robert D.: E pluribus unum. Diversity and community in the twenty-first century, *Scandinavian Political Studies,* 30.(2), 2007, 137–174. p.; BELLINI, Elena – OTTAVIANO, Gianmarco I. P. – PINELLI, Dino – PRAROLO, Giovanni: Cultural diversity and economic performance. Evidence from European regions, In: CRESCENZI, Riccardo – PERCOCO, Marco (eds.): *Geography, Institutions and Regional Economic Performance – Advances in Spatial Science,* Springer, Berlin – Heidelberg, 2013, 121–141. p.

részpiacokon,[42] vállalati munkaközösségekben[43] stb. A nyelvgazdaságtanként *(economics of language)* ismert, erősen interdiszciplináris szemléletmód egyes képviselői úgy vélik, hogy a többnyelvűség önmagában is pozitív hatással lehet a gazdaság fejlődésére. Grin, Sfreddo és Vaillancourt szerint például Svájc GDP-jének 9-10%-a a nyelvi sokszínűségnek köszönhető,[44] ezért a gyerekek többnyelvű oktatására költött 0,5% meglehetősen jó befektetésnek tűnik,[45] még akkor is, ha az intézmények többnyelvűsítése további költségekkel jár.[46]

Azokban a kelet-közép-európai országokban, amelyek csatlakoztak az Európai Unióhoz, jelentős változások mentek végbe a gazdasági együttműködés szabályainak intézményi kikényszerítésével kapcsolatban. Ezek a változások az EU-s piaci szabályok bevezetését és standardizálását, a felügyelet intézményi fejlesztését, a korrupció megszüntetését és megelőzését, a járadékvadász magatartás és az opportunizmus csökkentését célozzák. Politikai gazdaságtani szempontból ezek fontos elemei annak, hogy az etnolingvisztikai diverzitásból származó gazdasági előnyök kihasználásának imént említett intézményi feltételei megteremtődjenek.

Romániában a diverzitás és a gazdasági fejlődés kapcsolatát vizsgáló elemzések szinte teljes mértékben hiányoznak. Megfelelő fogalmak, analitikus kategóriák és empirikus adatok híján nem meglepő, hogy a politikusok és a közéleti szereplők a multikulturalizmust és a nyelvi sokszínűséget inkább a divergens és összebékíthetetlen érdekekkel és az ebből fakadó konfliktuspotenciállal hozzák összefüggésbe. A kisebbségi képviselőknek a nyelvi jo-

[42] Levine, Sheen S. – Apfelbaum, Evan P. – Bernard, Mark – Bartelt, Valerie L. – Zajac, Edward J. – Stark, David: *Ethnic Diversity Deflates Price Bubbles,* Proceedings of the National Academy of Sciences, 1407301, 2014.

[43] De Vaan, Mathijs – Vedres Balázs – Stark, David: *Disruptive Diversity and Recurring Cohesion. Assembling Creative Teams in the Video Game Industry, 1979–2009,* Institute for Social and Economic Research and Policy, Columbia University, 2011; Kochan, Thomas – Berzukova, Katerina – Ely, Robin – Jackson, Susan – Joshi, Apanra – Jehn, Karen – Leonard, Jonathan – Levine, David – Thomas, David: The Effects of Diversity on Business Performance. Report of a Feasibility Study of the Diversity Research Network, *Human Resource Management Journal,* 42. (1), 2003, 3–21. p.

[44] Grin, François – Sfreddo, Claudio – Vaillancourt, François: *The Economics of the Multilingual Workplace,* Routledge, New York, 2010.

[45] Grin, François – Vaillancourt, François: The Economics of Multilingualism. Overview and Analytical Framework, *Annual Review of Applied Linguistics,* 17, 1997, 43–65. p.

[46] Grin és Arcand egyébként egy frissebb tanulmányukban azt is megkérdőjelezik, hogy a diverzitásnak köze lenne a gazdaság fejletlenségéhez a szegényebb országokban, és ezzel szembemennek a fejlődés-gazdaságtan sokat idézett elemzéseivel. L.: Grin, François – Arcand, Jean-Louis: Language in Economic Development. Is English Special and is Linguistic Fragmentation Bad, In: Erling, Elizabeth J. – Sergeant, Philip: *Multilingual Matters. English and Development,* Policy, Pedagogy and Globalization, Bristol, 2013, 243–266. p.

gok védelmében kifejtett tevékenységét a többség rendszerint a szegregációt célzó szecesszionista akcióknak tekinti. A kisebbségiek pedig a követeléseik visszautasításában a többség asszimilációra irányuló szándékolt erőfeszítéseit látják.

Ezek a szemléletek nyilvánvalóan nincsenek összhangban az Európai Unió multikulturalizmust támogató hivatalos álláspontjával. Az EU által finanszírozott fejlesztési célú projekteknek ajánlott, hogy a multikulturalizmus előnyeit promováló komponense is legyen, aminek a pályázók megpróbálnak megfelelni. Románia 2007-es csatlakozását követően tehát elindult ennek a hivatalos kánonnak egy kényszerű diffúziója a nyilvános szférában, egyre több politikai és közéleti nyilatkozatban kap helyet, EU-s programokat működtető intézmények kulcsfogalmává vált. A nyilvános kommunikáción és PR-anyagokon túlmenően azonban a projektek gyakorlati kivitelezésében alig van jelen ez a szemlélet, a multikulturalizmus és a diverzitás csak hangzatos, pályázati értékelőpontokra váltható üres hívószavak a többségi szereplők retorikai repertoárjában.[47]

Nyolc évvel Románia EU-csatlakozása után a nyelvi igazságosságról szóló valós közéleti viták továbbra is a probléma szociolingvisztikai és jogi vonatkozásaira figyelnek, hiányzik azok ökonómiai és technikai szemlélete. Az érvelések politikai természetűek és normatívak, rendszerint összebékíthetetlen értékek és ideológiák mentén artikulálódnak.[48] Hatékonyságuk azért is alacsony, mert nem hivatkoznak a multikulturalizmus és a többnyelvűség a társadalom egészének jóléte szempontjából hasznos hatásaira.[49]

Nagyon kevés olyan próbálkozást ismerünk, amely a multikulturalizmust nemcsak hogy önmagában való értékként kezeli, hanem gazdasági előnyöket is rendel hozzá. Ezek közé tartozik az Igen, tessék! (Da, poftiți!) mozgalom, amely 2012-ben indult Kolozsváron, de más erdélyi városokban is terjeszkedik. A kezdeményezés célja az anyanyelvű kiszolgálás és tájékoztatás bátorí-

[47] Ennek jó példája a Kolozsvár Ifjúsági Főváros 2015 projekt, amelynek a multikulturalizmust promováló egyik honlapján (http://clujmulticultural.ro) sokáig nem volt magyar nyelvű szöveg, és nem tettek említést az 50 ezer fős magyar népességről a városban, miközben a bevándorló családokról és közösségekről részletes riportok készültek. A magyar civilek közösségi tiltakozását követően a honlap magyar nyelvű fordítását is elérhetővé tették. A városvezetés hivatalos honlapja azonban továbbra is egynyelvű.

[48] KETTLEY, Carmen: Ethnicity, Language and Transition Politics in Romania. The Hungarian Minority in Context, In: DAFTARY, Farimah – GRIN, François: *Nation-Building, Ethnicity and Language Politics in Transition Countries,* Open Society Institute, Budapest, 2003; KYMLICKA, Will – GRIN, François: Assessing the Politics of Diversity in Transition Countries, In: DAFTARY–GRIN: *i.m.*

[49] GRIN, François: The notions of supply and demand in the economic analysis of language, In: BRETON, Albert (ed.): *New Canadian Perspectives. Exploring the Economics of Language,* Canadian Heritage, Ottawa, 1999, 31–61. p.

tása a kereskedelmi életben és a nyilvános terekben (üzletekben, a piacokon, a kávézókban, jegypénztáraknál stb.). Gazdasági hálózatba gyűjti azokat a cégeket, amelyek anyanyelven is fogadják ügyfeleiket. A kezdeményezés filozófiája azon alapszik, hogy az anyanyelvhasználat a vásárlók számára többletkényelemmel és kedvező benyomással jár. Azt szorgalmazzák tehát, hogy az eladók és a szolgáltatók ismerjék fel: ha a vásárlók anyanyelvén igyekeznek tevékenykedni – illetve figyelembe veszik az eltérő kultúrájú vidékek eltérő igényeit –, akkor bevételben is kifejezhető sikerekre számíthatnak. A kulturálisan érzékeny marketing híveiként gazdasági érvekkel és stratégiákkal biztatják többnyelvűségre az eladókat, és ehhez többféle marketingfelületet kínálnak (matricák az üzletek ablakain, közösségi havilap, interaktív honlap és mobil-applikáció).

A mozgalom eddig kizárólag a romániai, magyar nyelven beszélő ügyfelek marketingjére figyelt. Bár céljai között szerepel más romániai kisebbségek és a szomszédos országok (Ukrajna, Magyarország) román nyelvű közösségeinek lakóterületei irányában történő terjeszkedés is, ez azonban mindezidáig nem történt meg.

A szervezet a román többség felé irányuló kommunikációjában azt hangsúlyozza, hogy a többnyelvűség és a multikulturalizmus fontos erőforrás, a diverzitás hatására a fogyasztók számára vonzó, nagyobb hozzáadott értéket tartalmazó, innovatív termékek és szolgáltatások válnak elérhetővé. Úgy érvelnek, hogy ugyanez a pozitív hatás érvényesülhet a közjavak és közszolgáltatások fejlesztésében is, ami által növekedhet a települések, régiók rekreációs értéke.

A kisebbségi státusz gazdasági előnyei

A gazdaságszociológusok egy része, különösen az *új gazdaságszociológia* képviselői felhívják a figyelmet arra, hogy a diverzitás gazdasági hasznosulása nemcsak a megfelelő intézményi feltételeken múlik (demokrácia és jól működő hivatalnoki rendszer). Szerintük az egyes kisebbségek kulturális jellegzetességei és társadalomszerveződési mintázatai eltérő gazdasági stratégiákhoz és kimenetelekhez vezethetnek.[50] Ezek sikere vagy kudarca befolyásolhatja az egész társadalom jólétét.

[50] ALDRICH, Howard – WALDINGER, Roger: Ethnicity and Entrepreneurship, *Annual Review of Sociology,* 16, 1990, 111–135. p.; GRANOVETTER, Mark: The Economic Sociology of Firms and Entrepreneurs, In: PORTES, Alejandro (ed.): *Economic Sociology of Immigration. Essays on Network, Ethnicity and Entrepreneurship,* Russell Sage Foundation, New York, 1995, 128–162. p.; PORTES, Alejandro – SENSENBRENNER, Julia: Beágyazottság és bevándorlás: megjegyzések a gazdasági cselekvés társadalmi meghatározóiról, In: LENGYEL György – SZÁNTÓ Zoltán (szerk.): *Tőkefajták. A társadalmi és kulturális erőforrások,* Aula, Budapest, 1999, 58–77. p.; LIGHT, Ivan – GOLD, Steven J.: *Ethnic Economies,* Academic Press, San Diego, 2000.

A diverzitás gazdasági vonatkozásainak vizsgálatában nagyobb figyelmet kell fordítanunk tehát a kisebbségiek által birtokolt strukturális, hálózati és kulturális erőforrásokra, és arra, hogy mennyiben sikerül ezeket hasznosítani a gazdaságban. Granovetter[51] ezeket az erőforrásokat a következő típusokba sorolta: 1) *kulturális jellegű előnyök:* bizonyos normák restriktívek lehetnek a többség számára, a kisebbségre nézve viszont nem, ez pedig zavartalan piaci lehetőséget teremthet az utóbbiak számára; 2) *hálózati előnyök:* a kisebbségiek híd- vagy brókerszerepbe kerülhetnek a két kultúra/társadalom közötti „strukturális lyukakban",[52] ezzel értékes piaci információk és lehetőségek válnak elérhetővé, többféle erőforráshoz biztosíthatnak hozzáférést;[53] 3) *szolidaritásból fakadó előnyök:* ezek a „korlátozott szolidaritás", „kikényszeríthető bizalom",[54] a „bonding"-típusú társadalmi tőke[55] hasznosításáról szólnak; 4) *marginális helyzetből fakadó erőforrások:* bizonyos esetekben a kisebbség nem köteles a többség kötelezettségeinek eleget tenni, büntetlenül alkalmazhat új, versenyképesebb üzleti technikákat anélkül, hogy fennállna a (további) kiközösítésének, szankcionálásának a veszélye.

Granovetter megállapítása ezeknek az erőforrásoknak a használatával kapcsolatban az, hogy a kisebbségi közösségeknek sem a túlzottan nagy, sem a túlzottan alacsony belső szolidaritás nem előnyös az üzleti fejlődés szempontjából. Ahhoz, hogy gazdaságilag sikeresek legyenek, meg kell találniuk a finom egyensúlyt abban, ahogyan rá-, illetve lekapcsolódnak a többség hálózati struktúráira/-ról és erkölcsi-normatív szabályrendszerére/-ről.

Bár a kelet-közép-európai történelmi kisebbségek intézményrendszerüket és erőforrásaikat tekintve számottevően különböznek az amerikai bevándorlócsoportoktól, Granovetter által idézett kategóriák haszonnal alkalmazhatóak a romániai magyarok esetében is. Különösen az eltérő nyelv miatt léteznek az erdélyi románok és magyarok között kulturális különbségek, ezek azonban a több évszázados együttélés során igazodtak egymáshoz és a globalizáció kontextusában nem látványosak. Ugyanakkor a rendszerváltást követően az erdélyi magyarokkal szemben intézményesített formális diszkrimináció is visszaszorult. Ezekben a dimenziókban – lásd a fenti 1), 4) előnyöket – tehát aligha beszélhetünk gazdaságilag is hasznosítható komparatív előnyökről. Jelentős gazdasági potenciált hordozhat viszont az erdélyi

[51] L.: GRANOVETTER: *i.m.*

[52] BURT, Ronald S.: *Structural Holes. The Social Structure of Competition,* Harvard University Press, Boston, 1992.

[53] KIM, Phillip H. – ALDRICH, Howard E.: Social Capital and Entrepreneurship, *Foundations and Trends in Entrepreneurship,* Vol. 1, No. 2, July 2005, 64. p.

[54] PORTES, Alejandro: Social capital. Its origins and applications in modern sociology, *Annual Review of Sociology,* Vol. 24, 1998, 1–24. p.

[55] PUTNAM, Robert D.: *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community,* Simon and Schuster, New York, 2000.

magyarok „bonding"- és „bridging"-típusú társadalmi tőkéje. A továbbiakban néhány ezzel kapcsolatos példát veszünk szemügyre.

Erdélyben egyre több olyan vállalkozói kezdeményezés van kibontakozóban, melyek a magyarok etnikai szolidaritására apellálva piaci versenyelőnyre próbálnak szert tenni.[56] A sajátosan *magyar* vagy *székely* brandként pozícionált helyi termékek népszerűsége a Székelyföldön például azt mutatja, hogy a fogyasztói etnocentrizmus nemcsak a diszpozíciók szintjén van jelen, hanem egyre inkább meghatározza a helyiek vásárlói döntéseit is.

Ennek a piacnak kétségkívül a legnagyobb szereplői a Merkúr áruházak, melyeket egy korábbi helyi kisboltláncot átalakítva hoztak létre, először Székelyudvarhelyen. Az üzletlánc jelenleg öt székelyföldi városban 12 üzletet működtet és a multinacionális kereskedők (Lidl, Kaufland stb.) sikeres versenytársaként van jelen. A cégnek jelenleg több mint 700 alkalmazottja van és 2014-ben 50 millió euró feletti forgalmat bonyolított le.

Ennek egy jelentős része az általa forgalmazott *Góbé* termékekből származik, amelyet egy sajátos marketingkoncepció mentén egyfajta márkatermékként értékesítenek. A Góbé 64 székelyföldi termelő több mint 350 termékét fogja össze, amelyek azonos arculattal jelennek meg a saját üzletekben és viszonteladóknál egyaránt. A Góbé ugyan kereskedelmi márkaként viselkedik, de mivel egyedi helyi termelők termékeit promoválja és forgalmazza, leginkább közösségi márkaként lehet rá tekinteni.

A Merkúr székelyföldi üzletláncként reklámozza magát, és mivel saját termékük kizárólag székelyföldi, a logó, az arculati elemek is mind a Székelyföldre utalnak (hagyományos székely falukép alapján kitalált, stilizált elemek). Bár a menedzsment regionális brandként definiálja a Góbét, amelybe bármelyik székelyföldi termelő bekapcsolódhat, a beszállítóik egyelőre kizárólag magyarok. Ezek alapján nem véletlen tehát, hogy a vevők számára a termékek egy etnikai alapú hozzáadott értéket is hordoznak. Erre az identitásra csak ráerősít az, hogy a Merkúrban nagy mennyiségben forgalmaznak magyarországi termékeket is.

Az etnoregionális szolidaritás még látványosabb kommodifikációja zajlik egy nemrégiben piacra vitt székely termék, az Igazi Csíki Sör esetében is. Ezt a márkát 2014-ben hozták létre, és a termékimázs kialakításánál kizárólag a székelyek történelméből, néprajzi és kulturális hagyatékából inspirált szimbólumokat és narratívákat használtak. Bár az erre épített üzleti modell kezdettől fogva igen sikeres volt, a sörmanufaktúra akkor került a figyelem középpontjába, amikor a holland multinacionális vállalat, a Heineken Romania beperelte a céget az Igazi Csíki Sör márkanév használata miatt. Ők ugyanis korábban már levédték a név – szerintük hasonló – román fordítását, a Ciuc

[56] GÁLL Zoltán: Fából vaskarika? Avagy: lehet-e a székely termék világmárka?, *Pro Minoritate,* 2011. nyár, 54–71. p.

Premiumot, melyet szintén a Székelyföldön, Csíkszeredában palackoznak. Az Igazi Csíki Sörnek, úgy tűnik, kapóra jött a jogvita, ugyanis lehetővé tette, hogy a fogyasztók egyfajta Dávid–Góliát harcot lássanak a kis székelyföldi sörmanufaktúra és a helyi termelőt ellehetetlenítő, szívtelen, profitorientált multicég között.[57] Az ügyesen felépített kampánynak köszönhetően egy villámgyorsan mobilizálódott helyi érdekvédelmi közösség alakult ki az Igazi Csíki Sör körül, akik azóta is bojkottálják a Székelyföld létezését egyik nyilatkozatában megkérdőjelező Heineken temékeit. A márkanév körüli jogvita azóta is zajlik, az Igazi Csíki Sör pedig töretlen népszerűségnek örvend a székelyföldi magyar fogyasztók körében.

Mindkét példa jól szemlélteti azt, hogy a régió magyar népességének korlátozott szolidaritására és kikényszeríthető bizalmára épülő üzleti modell sikeres a Székelyföldön, és emiatt egyre több követőre talál. A sikerhez az is hozzájárul, hogy az egyes termékkoncepciók az etnikai markerek mellett más fogyasztásetikai elemeket is sikeresen integrálnak (regionalizmus, globalizációellenesség, környezettudatosság, biokultúra stb.). A jelenség joggal tekinthető tehát az etikai fogyasztás egyfajta kollektív megnyilvánulásának is.[58]

További kérdőíves vizsgálatok alapján[59] alapos okunk van azt feltételezni, hogy hasonló gyakorlatok érvényesülnek más piacokon is (munkaerőpiac, lakáspiac stb.). Ezekből a vizsgálatokból az is kiderül, hogy az etnocentrikus piaci preferenciák inkább azokra jellemzőek, akik magyar tömbvidéken, *etnikai burok*ban élnek és bizalmatlanok a románokkal szemben, nem függ viszont a vásárlók nemétől, korától, iskolai végzettségétől és vagyoni helyzetétől sem. Egy későbbi – a kolozsvári magyar diákokra vonatkozó – vizsgálat azt is kimutatta, hogy a román nyelvi kompetenciák hiánya is szignifikánsan befolyásolja azt, hogy a fogyasztók etnikai alapon döntenek.[60]

Ezek az eredmények azt mutatják, hogy az erdélyi (és különösen a székelyföldi) magyarok élnek a korlátozott szolidaritásból fakadó előnyökkel, a „bonding"-típusú társadalmi tőke, úgy tűnik, gazdaságilag egyre jobban hasznosul. Sőt antropológiai szempontból különösen érdekes, hogy az életképes magyar vállalkozások, brandek, termékek és gazdasági kooperációs

[57] SIPOS Zoltán: Igazi Csíki Sör vs. Heineken: kinek is holland a tulajdonosa?, *Erdélyi Átlátszó,* 2015. július 20., <http://erdely.atlatszo.hu/2015/07/20/igazi-csiki-sor-vs-heineken-kinek-is-holland-a-tulajdonosa/> (letöltve 2015. 10. 24.).

[58] Az etikai fogyasztással és a tudatos fogyasztói attitűdökkel kapcsolatban L.: BARTLEY, Tim – KOOS, Sebastian – SAMEL, Hiram – SETRINI, Gustavo – SUMMERS, Nik: *Looking behind the Label Global Industries and the Conscientious Consumer,* Indiana University Press, Bloomington, 2015.

[59] CSATA Zsombor – DEÁK Attila: Gazdasági etnocentrizmus, etnikai fogyasztás az erdélyi magyarok körében, *Közgazdász Fórum 8.,* 2010, 31–50. p.

[60] CSATA Zsombor: *A fogyasztói magatartás etnikai vonatkozásai a kolozsvári magyar egyetemi hallgatók körében,* BBTE Magyar Szociológia és Szociális Munkásképző Kar, Kolozsvár, 2014.

gyakorlatok az etnikai-regionális identitás további megerősítéséhez is hozzájárulnak. Ezen túlmenően – és ez talán a mi nézőpontunkból még fontosabb – a piaci dereguláció talaján a fogyasztói ösztönzés klasszikus eszközeit használva spontán módon hozzájárulnak a kétnyelvűség fejlődéséhez és a hivatalos román nyelvi hegemónia csökkentéséhez a régióban. A közintézmények kétnyelvűsítésével kapcsolatos huzavonák alapján úgy gondoljuk, hogy a mindenkire érvényes uniós versenyszabályok betartatása nélkül erre Romániában nem lett volna lehetőség.

Lényegesen alacsonyabb viszont a pozicionális előnyök kihasználása: az erdélyi magyarok (különösen a tömbben élők) kapcsolatszegények a többség irányában, így a hálózatilag előnyös, potenciális híd-szerepük érvényesítése elmarad a lehetőségektől. Egy vállalkozói mintán végzett vizsgálat[61] például azt mutatta ki, hogy az erdélyi magyar KKV-tulajdonosok körében általában alacsony az együttműködési hajlam, ami a románokkal szembeni fokozottabb bizalmatlansággal is társul. Úgy tűnik tehát, hogy a többségi társadalomra való *rákapcsolódás*ban bőven van még kihasználatlan gazdasági potenciál. Ebből a szempontból szemléletesek például a székelyföldi turizmusról írt tanulmányok, melyekben explicit módon megfogalmazódik, hogy a Magyarországról érkező *etnikai turizmus* mellett a román vendégek felé történő még hangsúlyosabb nyitás lényegesen javíthatna az iparág helyzetén.[62]

[61] CSATA Zsombor (szerk.): *Vállalkozók – elvárások, lehetőségek és nehézségek. Kutatásjelentés,* Interetnikus Viszonyok Kutatóközpontja, Kolozsvár, 2011.

[62] HORVÁTH Alpár: Az etnicitás dilemmája a székelyföldi turizmusfejlesztésben, *Tér és Társadalom,* 2010/3., 47–162. p.; KISS Tamás – BARNA Gergő – DEÁK Attila: *Székelyföldi turisztikai régió? Kérdőíves, fókuszcsoportos és statisztikai vizsgálat a székelyföldi turizmusról,* Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2013; CSATA Zsombor – PÁSZTOR Gyöngyi: *Studiu interregional de dezvoltare a turismului rural şi stimularea ocupării forţei de muncă în judeţele Bihor şi Covasna,* OTP Consulting, Bucureşti, 2015.